

Járványtörténet és oral history. Módszer és tapasztalatok

Szolnoki Zoltán *

* Móra Ferenc Múzeum

Kulcsszavak

oral history
pandemia
járványtörténet
elbeszélte történelem
módszertan

oral history
pandemic
epidemic history
narrated history
methodology

Absztrakt

Az oral history módszertana a 20. század első felében kezdett körvonalazódni a történettudományon belül. A szóbeli források rögzítése és gyűjtése kezdetben azt a célt szolgálta, hogy bizonyos speciális témákban (például az I. és a II. világháború hadtörténeti eseményei) a személyes élmények, visszaemlékezések megőrződjenek. A szakirodalom először kételkedve fogadta az ilyen típusú dokumentációk értékét, de napjainkra egyértelművé vált, hogy az elbeszélte történelemnek létjogosultsága, sőt egyes esetekben komoly forráspótló jelentősége is van. A 2020 elején kialakult világjárvány új kihívások elé állította a társadalmat és a történettudományt is. Felmerült a kérdés, hogy hogyan lehet tudományos szempontból használható anyagot gyűjteni egy olyan eseménysorról, amely túlzás nélkül tekinthető a velünk élő történelemnek. A választ az oral history módszere jelentette. Jelen írásomban bemutatom az elbeszélte történelem módszertanát, historiográfiai hátterét, valamint a jelenleg is folyamatban lévő múzeumi anyaggyűjtés tapasztalatait.

A világjárvány mint muzeológiai kihívás

A járványok nagy hatást gyakoroltak az emberiség történelmére, akár csak ha a politikai, társadalmi vagy kulturális hatásokat vesszük. A témában számos tanulmány és monográfia született.¹ Bár a világjárványok tapasztalata generációról generációra ismétlődött, a pandemia évek mindig szokatlanok és nehezen átléphető időszakoknak bizonyultak. Szegedet a 19. század végén, 20. század elején számos járvány érintette: a kolera, a fekete himlő, a tífusz (aminek a súlyát a *morbus hungaricus* elnevezés is jelzi), a TBC, a spanyolnátha vagy éppen a gyermekparalízis (ezekről általában: Fónagy, 2020: 45-53; Kárpáti, 2020: 62-69; Bödök, 2020: 84-91). A vonatkozó időszakokról számos levéltári adat – így levéltári dokumentum, naplórészlet – áll rendelkezésre, de a szegedi járványtörténet múzeumi szempontú feldolgozása még várat magára. Ez természetesen a gyűjteménygyarapítás jellegéből fakad, hiszen az ilyen eseményeket nehéz műtárgyakon keresztül megörökíteni.

A 2020 elején kialakult járványügyi helyzet a közgyűjteményeket mind látogatófogadási, mind pedig gyűjteménygyarapítási szempontból nehéz feladat elé állította. A történész-muzeológusok alapvető feladata a kortárs társadalmi és kulturális események színvonalas megörökítése, megőrzése és kutathatóvá tétele, vagyis egy átfogó kortörténeti kép kialakítása a műtárgyakon keresztül. A rendkívüli történelmi jelentőségű események esetében ez különösen igaz. Így 2020 márciusában történészként rögtön azon kezdtünk el a kollégáimmal gondolkodni, hogy a minden bizonnyal történelmi léptékű COVID-19 járványt hogyan lehetne múzeumi eszközökkel, vagyis tematikus gyűjtéssel megörökíteni. Az ismert helyzet jellegéből fakadóan természetesen reménytelenné és veszélyessé is tette a hagyományos terepmunkát. A nehézségek mellett az a szakmai szempont is felmerült, mi szerint a járvánnyal kapcsolatban rettenetesen nehéz egyedi, vagyis megőrzésre alkalmas múzeumi szintű tárgyakat gyűjteni. A gyakorlati lehetőségek szűkössége – vagyis a digitális munkavégzés – és a történelmi esemény jellege egy újszerű lehetőséget rajzolt ki. Úgy véltem, hogy a helyzet megörökítésével kapcsolatban arra lenne érdemes hangsúlyt fektetni, hogy a szegedi lakosok hogyan élik meg a rendkívüli helyzetet, hogyan próbálnak megfelelni a nem mindennapi kihívásoknak. Optimális módszerként az oral history, vagyis az elbeszélte történelem módszere adódott. A kortörténeti jelentőségű interjúk és beszámolók rögzítése

és feldolgozása az elmúlt években indult a Móra Ferenc Múzeumban, amelynek tervszerű megvalósítása a közelmúltban kezdődött Medgyesi Konstantin vezetésével. A járványhelyzet megörökítésének elgondolása tehát illeszkedett az intézmény profiljába, ugyanakkor, mint majd még bemutatom, az ismert helyzet miatt egyedi megoldást kívánt, hiszen felmerült a személyes kontaktus hiánya. Mielőtt a gyűjtés részleteit ismertetném, érdemes röviden kitérni az oral history műfajára.

Az oral history műfaja

Az elbeszélte történelem a közösségek és a múltbéli történések résztvevőinek, emlékeinek gyűjtési, megőrzési és feldolgozási módszere. Az eljárás lényege a szakmai elvárásoknak megfelelő interjúk felvétele. Vázlatosan a gyűjtési folyamat a következőkből tevődik össze: a beszélgető partnerekkel történő kapcsolatfelvétel, a megfelelő felkészülés, vagyis a kontextus tanulmányozása (akár előzetes beszélgetésekkel), az interjú felvétele és feldolgozása. A szakirodalmi megfogalmazás szerint az elbeszélte történelem rögzítése során egyfajta „életciklusról” beszélhetünk, ahol a záró esemény a regisztrált anyag közzététele.² Szakmódszertani elvárás a személyes, közvetlen, de nem túlzottan bizalmas kapcsolat kialakítása. Fontos szempont az interjú témáját jelentő kulturális közeg megismerése, az ezzel szinkronba hozható releváns kérdéssor összeállítása (Thomson, 1998: 582.). Az elbeszélte történelem gyűjtése lehet tematikus és életút-interjú egyaránt (Gluck, 1997: 5). Az oral history a 20. század első felében vált elfogadott történettudomány-forrásgyűjtő módszerré. Természetesen ezt megelőzően is születtek nagyhatású interjúk vagy beszélgetések, amelyek azonban írott formában, átiratként maradtak fent. Az oral historyval kapcsolatban rendre felmerülő módszertani kritika a szubjektív személelmód, amit sokan szembe állítanak a konvenciók történetírásával, mondván, hogy az elbeszélte történelem egyéni mítoszokat generál, amelyek csorbítják a levéltári források hitelét. Ez ma már egy meghaladott nézőpont, az oral historyra mint önálló, értékes műfajra tekintünk. A történettudományi használatát elsősorban az elmúlt évtizedekben végbemenő módszertani fejlemények, másrészt a modern technikai háttér kialakulása tette lehetővé. Napjainkra tendenciává vált a kézzel írott memoir vagy naplóirodalom háttérbe szorulása: mindennapos történelmi tapasztalat, hogy a digitális forradalom csökkentette a kézzel írott visszaemlékezések számát. Ezzel párhuzamosan a műfajt érő szakmai kritikák is egyre halkabbak lettek, hiszen a forráspótló szerep egyértelművé vált, a technikai lehetőségek pedig az ellenőrizhetőséget is megkönnyítik. Az oral history interjúk így egyes események kapcsán nem csak forráspótló vagy kiegészítő szereppel bírhatnak, hanem szinte kizárólagosan használható elsődleges forrásnak tekinthetők (Grele 1996: 63). Szerepe mind a világpolitikai események hatásainak vizsgálatában, mind pedig a családi és mikrotörténelmi kutatásokban felértékelődött. A téma mérföldkönek számító kutatásainak történetét már többen összefoglalták, így erre jelen tanulmányban nem vállalkoznék, viszont érdemes egy-egy kiemelkedő példát említeni. Ilyen Luisa Passerini kutatása a Mussolini-rezsim hétköznapi vetületeiről vagy Terkel nagyhatású munkája a nagy gazdasági válságról, szemtanúkkal készített interjúsorozat alapján (Passerini, 1979; idézi és bemutatja Thomson, 1998: 596.; Terkel, 2005). Hatékony és elengedhetetlen tematikus gyűjtések születtek a világháborúkkal kapcsolatban is. Egyes hadtörténelmi mozzanatok nem lennének rekonstruálhatók a résztvevők visszaemlékezései nélkül. A nagy, bárki számára elérhető gyűjtemények közül ki kell emelni az 1956-os forradalommal kapcsolatos corpust (<http://rev.hu/>), illetve archívumot. Az utóbbi, mint a neve is mutatja nem csak interjú, hanem hanggyűjtemény is: számtalan akcentus és dialektus is megtekinthető/hallgatható a nyilvános felületükön (<https://sounds.bl.uk/>).

A járványtörténelmi gyűjtés módszere

A világméretű járvány az interjúkészítést különleges helyzet elé állította: gyors, hatékony, de ugyanakkor szakmailag is helytálló módszerre volt szükség. A személyes kontaktus hiánya két szempontból is éreztette a hatását. Egyrészt nem volt lehetőség közvetlen kapcsolatfelvételre, másrészt az interjúkészítés személyes módja is megghiúsult. Lehetőségként felmerülhetett a járványhelyzetet követő retrospektív eljárás, de az események kortárs jellege és különleges volta miatt ezt elvettem. A visszaemlékezés jellegű beszélgetések tartalmát ugyanis nagyban befolyásolhatták volna a különböző felületeken folyamatosan megjelenő híradások, károsítva ezzel az egyedi tartalmat. Így került előtérbe a digitálisan megvalósított anyaggyűjtés, amely során önként jelentkezőkkel készítettem skype/zoom segítségével beszélgetéseket. Április második felében indult a projekt, amelynek elsődleges felületét az *elbeszelttortenelem.szeged@gmail.com* cím jelentette. Az előzetes online egyeztetést a videó interjúk követték. Az előírt személyes jellegű kapcsolattartás így természetesen a hagyományos módon nem valósulhatott meg, de a videóformátum lehetősége biztosította a beszélgetések hitelét.³ Módszertani szempontból minden esetben azonos kontrollkérdéseket alkalmaztam, amelyek biztosították a rögzített

anyagok összevethetőségét, tematikus egységét. A kérdéskörök a következő blokkokhoz kapcsolódtak: általános adatfelvétel (1.), kérdések a járványügyi vészhelyzet előtti időszakról, életvitelről (2.); kérdések a járványhelyzet időszakáról, életviteléről (3.); kérdések a közeljövő kilátásairól (4.). Az első blokk segítette a megismerkedést és a közös hang megtalálását, az interjú elhelyezését térben és időben. A második kérdéskör elengedhetetlen volt, hiszen ennek tükrében lehetett információhoz jutni arról, hogy miben és mihez képest alakult át a személyek és mikroközösségek életvitele. A beszélgetések során a COVID-19 járvány előtti időszakra vonatkozó kérdés indikálta a harmadik témát, amely révén a narrátornak csupán minimális mértékben kellett továbbiakat feltenni. Így sikerült minimálisra csökkenteni az olyan vezetett gondolatok számát, amelyek nem az önálló meglátásokat tükrözték. A témakör utolsó blokkjában arra vonatkozóan tettem fel kérdéseket, hogy az adatközlő hogyan látja a jövőjét a járványhelyzet tükrében, illetve, hogy milyen tanácsot adna az anyag későbbi olvasóinak/hallgatóinak. Az erre kapott válaszok értéke a mentalitástörténetben keresendő, hiszen a jövőről alkotott kép olyan elvonatkoztatott gondolkodást tükröz, amely alapvetően napjaink társadalmi/kulturális helyzetére reflektál. Az alább látható táblázatban összefoglaltam, hogy az egyes kérdéskörök milyen tartalmak kibontását tették lehetővé (Melléklet, 1. ábra).

A 2020-as naptári évben ezzel a módszerrel 25 interjú született, a projekt részeként további 24 egyéb küldeményt kaptunk (amelyekről később még külön publikációban számolok be). A Móra Ferenc Múzeum helytörténeti gyűjteményébe ezek az 1629 és 1636 gyarapodási számok alatt kerültek be. A projektet időben három fő időszakra oszthatjuk. Az első szakasz, amely április végétől május végéig tartott, kiemelkedő érdeklődést hozott. Ez tulajdonképpen a koronavírus járvány első hullámával állítható párhuzamba. A következő időszak, amely május végétől augusztus elejéig tartott, minimális érdeklődő jelentkezést hozta, míg szeptemberben újra többen jelentkeztek – nyilvánvaló összefüggésben a „második hullámmal”. Az őszi-téli időszak a tavaszihoz képest kevesebb, de önmagában véve mégis jelentős érdeklődést hozott. Úgy vélem, hogy a kiugró tavaszi jelentkezési kedv a járványhelyzet újszerűségének volt köszönhető. A „második hullám” elején újra emelkedett a kapcsolatfelvételek száma, míg később, amikor a helyzet megszokottá vált, újfent csökkent. A korábban felvetett módszertani kérdésre, vagyis, hogy indokolható volt-e a gyors, digitális gyűjtés egy későbbi személyes gyűjtéssel szemben, egyértelműen azt mondhatjuk, hogy igen. Az történelmi jelentőségű helyzet újszerűsége ugyanis nem csak lehetővé, de szükségessé is tette az azonnali gyűjtést.

Összegzés

A múzeumi munka egyik legnagyobb kihívása napjaink kortárs eseményeinek megfelelő színvonalú rögzítése, megőrzése. A koronavírus járványhelyzettel kapcsolatos tematikus interjúsorozat rámutat arra, hogy a számunkra hétköznapiak tűnő tapasztalatok az elkövetkezendő generációk számára komoly történelmi értéké válhatnak. A digitális módszer, bár számos pontját tekintve rendhagyónak számít, az adott esetben szinte kizárólagos eljárásként biztosította a múzeumi anyaggyűjtést. A beszélgetések forrástani hitelét a videó felvételek során feltett azonos kérdések és a beszélgetések nagy száma adja. A kortárs mindennapok témája a narrátor részéről sem kívánt külön felkészülést, hiszen az interjú levezetője az adatközlővel megegyező módon élte át a hétköznapiakat, így releváns kérdések születhettek. Fontos kiemelni, hogy a feltett kérdések nem csak a járvány alatt megélt hétköznapiakra vonatkoztak, hiszen a második kérdéscsoport a korábbi életvitelt is górcső alá vette. Az adatközlések így az átlagos, COVID-19 előtti hétköznappal kapcsolatban is fontos információkat hordoznak. Hogyan épült fel egy család napirendje? Milyen bioritmus szerint éltek? Milyen hírforrásokat figyeltek? Milyen termékeket fogyasztottak? Milyen közösségi életet éltek? Ezek olyan kérdéskörök, amelyeket napjaink történészei a korábbi évszázadokra vonatkoztatva rendszerint feltesznek. A Móra Ferenc Múzeum koronavírus járvánnyal kapcsolatos gyűjtése remélhetőleg fontos forrása lesz a következő generációk vagy évszázadok kutatóinak, és hozzájárul a feltett kérdések megválaszolásához. Az interjúkból levonható további tapasztalatokról és a gyűjtés életciklusának további állomásairól reményeim szerint a *Veritatis Imago* soron következő évfolyamában fogok beszámolni.

<p>1. <u>Általános adatfelvétel</u> A. Beszélgetés elhelyezése B. Foglalkozás, kötődés stb.</p>		<p>Potenciális kortörténeti tanulságok A. <i>Társadalmi, családi háttér</i> B. <i>Családi élet a pandemia előtt</i></p>
<p>2. <u>Kérdések a járványügyi vészhelyzet előtti időszakról, életvitelről.</u> A. Átlagos hétköznapok B. Napi rutin</p>		<p>C. <i>A történelmi eseményre való reagálás; tudatos életvitel; családi és egyéni „túlélési stratégiák”</i></p>
<p>3. <u>Kérdések a járványhelyetről.</u> A. Megváltozott hétköznapok B. Megváltozott napi rend</p>		<p>D. <i>A mindennapi tevékenységek adaptálása</i></p>
<p>4. <u>Kérdések a járványügyi vészhelyzet utáni időszakról, életvitelről.</u> A. Vélt hatások? B. Jövőbeli kilátások?</p>		<p>E. <i>Jövőbe tekintés, mint mentalitástörténet</i> F. <i>Társadalmi tudatosság: egyén vs. Közösség</i> G. <i>Sztereotípiák; félelmek,</i></p>

A tematikus interjú során feltett kérdések és az azok segítségével kibontott témák.

IRODALOM

- Bödök Gergely (2020): A spanyolnátha. „A láthatatlan halál”. In: *Rubicon*, 2020/5., 84-91. p.
- Diamond, Jared (2019): Háborúk, járványok és technikák. Budapest: Akkord Zenei Kiadó Kft.
- Gluck, Sherna (1997): What's so Special about Women? Women's Oral History. In: *A Journal of Women Studies*, 1997/2., (Women's Oral History), 3-17. p.
- Grele, Ronald J. (1996): Directions for Oral History in the United States In: Dunaway, David K.,-Baum, Willa K. (szerk.): *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Fónagy Zoltán (2020): A kolera. A 19. század világjárványa. In: *Rubicon*, 2020/5., 45-53. p.
- Kárpáti Attila István (2020): A legyőzött ragály. A fekete himlő. In: *Rubicon*, 2020/5., 62-69. p.
- Passerini, Luisa (1979): Work Ideology and Consensus under Italian Fascism. In: Perks – Thompson (szerk.): *The Oral History Reader*. London: Routledge, 53-62. p.
- Terkel, Studs (2005): *Hard Times: An Oral History of the Great Depression*. New York: The New Press.
- Thomson, Alistair (1998): Fifty Years On: An International Perspective on Oral History. In: *The Journal of American History*, 1998/2., 581-595. p.

WEB-ES HIVATKOZÁSOK

- 1000 év: Ezer év törvényei internetes adatbázis. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei> (Letöltés időpontja: 2020. 12. 25.)
- Az Oral History Review honlapja: <http://oralhistoryreview.org/>
- Az Oral History Association honlapja: <https://www.oralhistory.org/>
- A British Library Sounds honlapja: <https://sounds.bl.uk/>
- Az 1956-os Intézet honlapja: <http://rev.hu/>

JEGYZETEK

- ¹ Legutóbb Jared Diamond Háborúk, járványok, technikák című munkája váltott ki jelentős tudományos visszhangot.
- ² Az egyes fázisok további alpontokra bonthatók, amelyek leírásai többek között a nemzetközi Oral History Association (OHA) honlapján olvashatók. <https://www.oralhistory.org/>
- ³ Természetesen lehetőség nyílt anonim adatközlésre is, azonban telefonos beszélgetéseket a személyes kapcsolat hiánya miatt nem végeztünk.

Epidemic history and oral history. Method and experiences

Zoltán Szolnoki

The methodology of oral history began to take shape within the first half of the 20th century within the science of history. The purpose of recording and collecting oral sources was initially to preserve personal experiences on certain special topics (such as the military history events of World Wars I and II). At first, the discipline accepted skeptically the value of this type of documentation, but it has become clear by now that narrated history has a *raison d'être*, and in some cases even a serious source of significance.

The pandemic of early 2020 also posed new challenges to society and science. The question arose as to how to gather scientifically usable material from a series of events that can be considered, without exaggeration, the history that lives with us. The answer was the method of oral history. In this paper, I present the methodology and historiographical background of the narrated history, as well as the experiences of the ongoing museum material collection.